

РОЗДІЛ 11 ПОРІВНЯЛЬНЕ ЛІТЕРАТУРОЗНАВСТВО

УДК 821.134.2.09 Сервантес : 821.161.2.09 Франко
DOI <https://doi.org/10.32782/tps2663-4880/2021.15.50>

РЕЦЕПЦІЯ ТВОРЧОСТІ М. СЕРВАНТЕСА В НАУКОВОМУ Й ХУДОЖНЬОМУ ДИСКУРСІ І. ФРАНКА

RECEPTION OF THE CREATIVITY OF M. CERVANTES IN THE SCIENTIFIC AND ARTISTIC DISCOURSE OF I. FRANKO

Дмитренко В.І.,
orcid.org/0000-0001-8364-014X
доктор філологічних наук, професор,
професор кафедри української та зарубіжної літератур
Криворізького державного педагогічного університету

У статті проаналізовано науковий і художній дискурс рецепції І. Франком творчості М. Сервантеса. Окреслено стан вивченості проблеми в діахронії з акцентуванням уваги на сучасному українському літературознавстві. І. Франка репрезентовано як активного дослідника творчості іспанського письменника, засновника процесу засвоєння іспанської літератури в україномовній рецепції. Наголошується на знаковості його критичних досліджень, а особливо поеми «Пригоди Дон-Кіхота» для формування в національній свідомості українського донкіхотського міфу, який має свою специфіку й активно втілювався в українській літературі ХХ століття.

У публікації звертається увага на вибірковість іспанських зацікавлень І. Франка, які позначені іменами М. Сервантеса, П. Кальдерона й Лопе де Веги. Зазначається, що творча особистість саме М. Сервантеса активно фігурувала в критичних публікаціях українця, а увага традиційно зосереджувалася на рецепції образу Дон Кіхота. Активне залучення творчості іспанського митця до українського контексту почалося з переспіву відомого роману українським митцем, який було здійснено на замовлення редакції львівського журналу для дітей і молоді «Дзвінок». Проте геніальність сюжету й близькість його до інтересів українського читача захопили І. Франка, тому творча особистість іспанця продовжила фігурувати в його літературознавчих студіях, а переспів роману було доповнено й удосконалено. Поема І. Франка «Пригоди Дон-Кіхота» стала знаковою для формування українського власного міфу про Дон Кіхота, наблизивши героїв М. Сервантеса до української ментальності, окресливши специфічну символіку образу, який став не просто своєрідним іконічним знаком вияву утопічної свідомості, а утопізмом націоналістично забарвленим, символізуючи перманентну й тривалий час безнадійну боротьбу за ідеали українства.

Ключові слова: іспанська тема, Дон Кіхот, українська специфіка.

The article analyzes the scientific and artistic discourse of the reception of Ivan Franko by Miguel de Cervantes. The state of studying the problem in diachrony with emphasis on modern Ukrainian literary criticism is outlined. The author represents I. Franko as an active researcher of the Spanish writer's works, the founder of the process of assimilating Spanish literature in the Ukrainian-language reception. The researcher emphasizes the significance of his critical research, especially the poem "The Adventures of Don Quixote", to form the national consciousness of the Ukrainian quixotic myth, which has its specifics and is actively embodied in the Ukrainian literature of the twentieth century.

The publication draws attention to the selectivity of I. Franko's Spanish interests, which are marked by the names of M. Cervantes, P. Calderon, and Lope de Vega. The article stresses that the creative personality of M. Cervantes actively appeared in the critical publications of the Ukrainian, and the attention focused on the reception of the image of Don Quixote. The Spanish artist's active involvement in the Ukrainian context began with the re-singing of the famous novel by the Ukrainian artist, which was commissioned by the Lviv children's and youth magazine "Dzvinok". However, the genius of the plot and its closeness to the Ukrainian reader's interests fascinated I. Franko, so the Spaniard's creative personality continued to appear in his literary studies, and the rendition of the novel was supplemented and improved. I. Franko's poem "The Adventures of Don Quixote" became significant for the formation of Ukraine's myth of Don Quixote. It brings the heroes of M. Cervantes to the Ukrainian mentality, outlines the specific symbolism of the image. The last became a kind of iconic sign of utopian consciousness, but utopian nationalist color, symbolizing a permanent and long hopeless struggle for the ideals of Ukrainianness.

Key words: Spanish theme, Don Quixote, Ukrainian specifics.

Постановка проблеми. Національна свідомість народу має свої стереотипи як суто специфічні, що склалися протягом століть, так і чужі, засвоєні й творчо переосмислені в процесі усві-

домлення. І. Франко спрямував та означив українську рецепцію такого світового образу, як Дон Кіхот. У його літературознавчих студіях міститься значна кількість імен представників літератури

різних країн і епох, проте М. Сервантес посідає серед них особливе місце, адже до його творчості українець звертався як в окремих розвідках, так і в публікаціях, присвячених іншим митцям, наголошуючи на важливості знайомства українського читача з класиком іспанської літератури, а особливо з романом «Дон Кіхот», який є квінтесенцією іспанського життя й разом із тим має чіткі проєкції на тогочасну українську реальність.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Сучасна українська рецепція творчості М. Сервантеса представлена монографією «“Дон Кіхот”: роман-міф-товар» й публікаціями О. Пронкевича [4; 5], одного з найвідоміших українських іспаністів. Своїми дослідженнями, за його словами, він наближається до «донкіхотського дискурсу» в українській іспаністиці. Початок осмислення проблеми побутування іспанської теми у творчості І. Франка міститься в літературознавчих працях минулого століття. Одним із перших звернувся до неї академік М. Возняк, який ще у 1949 році знайшов, проаналізував і надрукував перероблену І. Франком драму П. Кальдерона. Пізніше І. Журавська дослідила його переклади українською іспанських романсів і переробку «Дон Кіхота». На окрему увагу заслуговують дисертація іспаніста В. Харитонова про місце піренейського фольклору й літератури іспанського ренесансу у спадщині І. Франка і його ж публікація «Іван Франко та іспанське Відродження». Тема «Сервантес – Франко» була в студіях В. Безушка, А. Менінга Кларенса та інших учених. Я. Кравець узагальнив дослідження попередників і зацентрував на рецепції І. Франком творчих постатей М. де Сервантеса, Лопе де Веги й П. Кальдерона [3]. М. Сулима порівняв варіанти віршованої переробки І. Франком «Дон Кіхота», довівши «наполегливе вдосконалення» [6, с. 374] переспіву автором.

Постановка завдання. Метою статті є аналіз критичного й художнього дискурсу І. Франка з окресленням місця в ньому творчості Мігеля Сервантеса, акцентування на ролі І. Франка як першовідкривача в проєкції іспанської класики на українські реалії, який запропонував одну з моделей розуміння роману «Дон Кіхот».

Виклад основного матеріалу. Творчість Мігеля де Сервантеса Сааведри (ісп. Miguel de Cervantes Saavedra) є однією із золотих сторінок світової літератури. Цьому є офіційне свідчення: у 2002 році рішенням журі норвезького комітету з Нобелівської премії «Дон Кіхот» визнано «книгою всіх часів і народів». Завдяки М. Сервантесу ми маємо сьогодні «світовий образ», оперуємо терміном «донкіхотство», який став органічним

для нашої ментальності. Переосмислення національною літературою «традиційних» образів і своєрідне закорінення їх у національний ґрунт, адаптація до своєї ментальності з віднайденням нових смислів, що, на нашу думку, сприяє входженню рідної літератури до світового контексту й усвідомленню її як його органічної частини. Образи, які претендують на означення «традиційні», є базою для створення нових філософських текстів, різноманітних інтерпретацій не тільки в літературі, а й в інших видах мистецтва. Водночас, набуваючи нових значень, вони зберігають зв'язок із першоджерелом, а нові значення часто є змодельованими наближено до національних моделей і відповідно до вимог часу.

Українська модель рецепції Дон Кіхота починає активно формуватися з кінця ХІХ століття, тобто з часу активного зацікавлення романом відомого іспанця І. Франком. Часова амплітуда звернень І. Франка до іспанського письменника епохи Ренесансу означена п'ятнадцятьма роками (1891–1906). У 1891 році в журналі «Дзвінок» починаючи з другого номера (№ 2–7, 9; 11–23) друкувалась поема І. Франка «Пригоди Дон-Кіхота». Наступного року поему без змін було видано окремою книгою («Сервантес М. Пригоди Дон-Кіхота» Львів 1892 р.) з передмовою «Мігуель Сервантес і його «Дон Кіхот»». І. Франко переспівав 24 значні епізоди. З листа до М. Драгоманова від 5 квітня 1892 року, якому І. Франко надіслав це видання, можна дізнатися, що сам автор був дуже невдоволений своїм переспівом і «взявся до нього дуже нерадо, тільки на наполягання Шухевича (редактор журналу «Дзвінок» на час друку переспіву – *В.Д.*). «Я знав, що в римованій переробці, та й ще для молодежі, не зможу дати вірного відбиття того високого образу, котрий змалював Сервантес. Правда й те, що спочатку, в першій половині першого тому і у Сервантеса Д[он]-К[іхот] виходить мало чим більше від дурня, і тільки з часом, особливо в другому томі, росте в велетня, а мені прийшлося переповідати власне сю першу половину першого тому. Та проте я не перечу, що мій Дон-Кіхот вийшов не таким, як би був повинен і яким я сам бажав його вивести» [9, с. 326]. Наведений уривок засвідчує глибоке розуміння українським письменником образу іспанського героя, одразу відкидаючи досить поширену рецепцію блазня.

Друге окреме видання поеми («Пригоди Дон-Кіхота», з іспанської переробив І. Франко) вийшло 1899 року у Львові, а третє, також виправлене, – у 1913-му. У третьому виданні переспіву, яке датоване автором 22 травня 1913 року,

І. Франко наголосив, що це «свобідна переробка головної основи першої частини та закінчення другої часті повісті, переробка з прози на вірші, уложені на взірець іспанських народних романсів» [12, с. 170]. У передмові було вміщено інформацію про життя іспанського письменника. І. Франко українізував ім'я Сервантеса, подавши в дужках після Мігуель – Михайло. І це було вже першою спробою наблизити твір до українців. У вступній статті акцентується на героїчній участі М. Сервантеса в битві під Лепанто, його п'ятирічному перебуванні в полоні, після ув'язнення морськими розбійниками з Тунісу, де полонений, що наголошується автором, поведився дуже відважно. Неточністю в біографічних відомостях є вказівка на те, що М. Сервантес «стратив ліву руку», яка насправді була паралізованою через поранення. І. Франко також зазначає, що початок літературної творчості М. Сервантеса був викликаний бажанням заробити в такий спосіб на життя. Для заробітку була написана перша частина повісті «Галатея» (1584) і майже 30 «драматичних штук». Драматичні твори, на думку І. Франка, «тривкої вартості» не мають, проте він виділив трагедію «Нумансія» (відома також як «Зруйнування Нумасії» – *В.Д.*), основою для якої став історичний факт – облоги й падіння іспанського міста Нумасії. І. Франка, на нашу думку, захопив патріотизм героїзм нумансійців, що змогли протистояти римському поневоленню, хоч, на жаль, і ціною власного життя.

У передмові, зрозуміло, І. Франко пише й про роботу М. Сервантеса над «Дон Кіхотом». Франко згадує про те, що ідея твору виникла, коли він перебував у в'язниці, до якої потрапив через достовірно не відому причину, але після того як, розчарувавшись у прибутковості літературної творчості, вступив на службу при королівському інтендантстві. І. Франко наголошує на «нечуваному досі успіху» першої частини твору, заголовок якого в його перекладі звучить як «Глибокоумний шляхтич Дон-Кіхот з Ламанчі». Наступні українські переклади мали такі заголовки: «Високодумний лицар Дон Кіхот із Ламанчі» (1924–1925) А. Лотоцького, «Вигаданий гідальго Дон Кіхот з Ламанча» (1927) М. Іванова, «Премудрий гідальго Дон Кіхот з Ламанчі» (1995) М. Лукаша з доопрацюваннями його учня А. Перепаді, які довелося зробити через несподівану смерть учителя. Останній є найкращим із україномовних сьогодні.

І. Франко зазначає, що в рік появи твору почались і його переклади іншими мовами, акцентуючи увагу на французькій, бо, як зазначає

І. Франко, «французький посол у Мадриді, прочитавши її по-іспанськи, написав про неї до Парижа з незвичайними похвалами» [12, с. 169].

Український дослідник одразу відчув новаторство іспанського митця, зазначивши, що це «перша повість у новішій значенні того слова і один із творів людського духу. Сатира на романтичні та далекі від дійсного життя лицарські повісті, якими кілька сотень літ зачитувалася вся Європа, поглиблюється та розширюється тут ступенево у величний малюнок боротьби між благородними поривами чуття та твердою дійсністю, між поезією й прозою життя» [12, с. 169]. Таке розуміння іспанського твору стало для І. Франка визначальним для адаптації твору для сучасного авторові українського читача. І. Журавська в монографії «Іван Франко і зарубіжні літератури» наголошувала, що поема «Пригоди Дон-Кіхота», як і інші подібні переробки автора, «наближена до тогочасної дійсності» і сповнена «українського народного колориту» [2, с. 81].

У листі до редактора видавництва «Herders Konversations Lexicon» від 18 січня 1909 року своє зацікавлення романом пояснює так: «Нахил до популяризації в 90-х роках привів до того, що я робив популярні поетичні переробки з європейських і східних поетичних творів, а саме: «Лиса Микити» – на підставі старофранцузької поеми про Ренара, «Абу-Касимових капців», де коротку арабську казку переробив в широку поему, «Дон-Кіхота» Сервантеса, де я обробив віршами низку пригод першої частини та кінець другого тому і, нарешті, переробив другу східну казку к «Тисячі й одного дня» – «Коваля Басіма» також в чималу гумористичну поему. Ці переробки зустрінуті були великими похвалами...» [10, с. 364].

Стаття І. Франка «Влада землі в сучасному романі» (1891) містить досить розлогий екскурс в історію розвитку жанру роману з наведенням характеристики твору Сервантеса як такого, що «поклав край» лицарському роману і є першим найвизначнішим гумористичним романом. Також наголошує, що це «перший рішучий крок до реалістичного зображення справжнього життя і народу», твір, у якому автор зумів за допомогою висловлювань персонажів твору подати інформацію про стан тогочасного суспільства, його потреби та прагнення; це перший роман «новішого крою». Наголосив, що автор «випередив свою добу».

М. Сулима звернув увагу на те, що 4-стопний хорей, яким написано твір, свідчить про орієнтацію І. Франка на вірш іспанських народних пісень, що «набув популярності в Європі XIX ст.» [6, с. 374]. Сам І. Франко вже у першій

передмові зазначав, що це «переробка з прози на вірші, уложені на взірць іспанських народних романсів» [12, с. 170].

І. Франко відзначив панорамність зображення Сервантесом тогочасного іспанського «суспільного, політичного та духовного життя» [8, с. 203], провів паралелі з поемою Г. Гейне «Deutschland», наголосив, що саме такого панорамного твору потребує українська література. Український критик уважав, що роман М. Сервантеса є «суспільно-психологічним твором» [7, с. 179]. Це також дає підстави для паралелей важливості для І. Франка проведення паралелей з українськими реаліями. Щодо психологізму М. Сервантеса в пізнішій публікації І. Франка є заувага, що психологізм іспанського митця виявився саме в зображенні дійсності: «При всій своїй геніальності Сервантес не вмів заглянути в душу свого героя і на оправдання його дивацтв має лише одне слово: збожеволів...» [11, с. 363]. У його рецепції Дон Кіхот «засліплений ідеаліст, який вступив на боротьбу з «твердим порядком дійсного світу» [11, с. 363]. У статті І. Франка «В. Самійленко» є припущення, що український письменник здатний до написання широкої віршованої панорами «нашого суспільного, політичного та духовного життя, описаної з певної точки, щось вроді іспанського «Дон Кіхота»» [8, с. 203].

О. Романишин під українським донкіхотством розумів безупинну та безнадійну боротьбу за ідеали українства: «... тільки донкіхотські типи були достатньо сильними або достатньо безумними, аби кинути виклик «санчопансівській реаль-

ності» та відродити те, що, здавалось, зникло навіки – ідеал українства» [16, с. 59].

Тобто від Франкової рецепції розпочалася традиція своєрідної «націоналізації» українцями класичного іспанського літературного образу.

Висновки. У науковому доробку І. Франка спостерігаємо неодноразове звернення до творчості М. Сервантеса, хоча початком його осмислення творчості іспанського письменника почалось із переспіву роману у жанрі поеми. Український письменник уважав роман «Дон Кіхот» вершинним твором іспанської літератури, який близький до інтересів українського читача й має бути йому відомим. Творча особистість іспанця продовжила фігурувати в його літературознавчих студіях, а переспів роману було доповнено й удосконалено. Поема І. Франка «Пригоди Дон-Кіхота» стала знаковою для формування українського власного міфу про Дон Кіхота, наблизивши героїв М. Сервантеса до української ментальності, окресливши специфічну символіку образу, який став не просто своєрідним іконічним знаком вияву утопічної свідомості, а утопізмом націоналістично забарвленим, символізуючи перманентну й тривалий час безнадійну боротьбу за ідеали українства. Саме І. Франко розпочав українську традицію в осучасненні традиційного сюжету, здійснивши своєрідне зміщення та накладання різних історичних часопросторів.

Перспективи подальших досліджень убачаємо в аналізі еволюції української рецепції творчості М. Сервантеса, а також специфіки усвідомлення поняття «донкіхотство» в українській літературі.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Безушко В. Іван Франко про пригоди Дон Кіхота. *Українське слово*. 1957. № 826, 828.
2. Журавська І. Світові образи в інтерпретації Івана Франка. *Іван Франко і світова культура* : матеріали Міжнародного симпозіуму ЮНЕСКО, м. Львів, 11–15 вересня, 1986 р. : у 3 кн. Київ, 1990. Кн. 1. С. 192–195.
3. Кравець Я. Іван Франко та іспанська література. *Слово і час*. 2012. № 6. С. 19–28.
4. Пронкевич О. Дон Кіхот : роман – міф – товар. Київ: НАУКМА; Аграр Медіа Груп, 2012. 197 с.
5. Пронкевич О. Дон Кіхот – український націоналіст. *Наукові праці Чорноморського державного університету імені Петра Могили комплексу «Києво-Могилянська академія»*. Серія: Філологія. Літературознавство. 2011. Т. 168. Вип. 156. С. 109–113.
6. Сулима М. «Дон-Кіхот» Сервантеса в науковій і творчій спадщині Івана Франка. *Іван Франко і світова культура* : матеріали Міжнародного симпозіуму ЮНЕСКО, м. Львів, 11–15 вересня, 1986 р. : у 3 кн. Київ, 1990. Кн. 2. С. 373–375.
7. Франко І. Влада землі в сучасному романі. *Франко І. Зібр. тв. : у 50 т.* Київ : Наукова думка, 1980. Т. 28. С. 176–195.
8. Франко І. Володимир Самійленко. Проба характеристики. *Франко І. Зібр. тв. : у 50 т.* Київ : Наукова думка, 1982. Т. 37. С. 193–204.
9. Франко І. До М.П. Драгоманова. *Франко І. Зібр. тв. : у 50 т.* Київ : Наукова думка, 1986. Т. 49. С. 326–329.
10. Франко І. До редактора видавництва «Herders Konversations Lexicon», м. Львів, 18 січня 1909 р. *Франко І. Зібр. тв. : у 50 т.* Київ : Наукова думка, 1986. Т. 50. С. 357–369.
11. Франко І. Принципи і безпринципність. *Франко І. Зібр. тв. : у 50 т.* Київ : Наукова думка, 1981. Т. 34. С. 360–365.
12. Франко І. Пригоди Дон Кіхота. Мігуеля де Сервантес і його «Дон Кіхот». *Франко І. Зібр. тв. : у 50 т.* Київ : Наукова думка, 1976. Т. 4. С. 167–170.

13. Харитонов В. Іван Франко та іспанське Відродження. *Радянське літературознавство*. 1970. № 12. С. 42–51.
14. Butschynskij D. Ivan Franko y ia literatyra española. Madrid, 1953.
15. Manning C.A. La obra literaria de Ivan Franko. *Ukraine Libre*. 1956. № 12–13.
16. Romanyshyn O. Don Quixote in Ukrainian Literature : A Bibliographical and Thematic Review. *Studia Ucrainica*. 1986. Vol. 3. P. 59–76.